

ER IS GEEN reden om bang te zijn voor de dood – als jij er bent, is hij er niet, en als hij er is, ben jij er niet. Zo ongeveer heeft Epicurus het ooit verwoord. Ik beschouw het als het delen van een flat met een huisgenoot die je nooit ziet. De flat heeft twee kamers met twee deuren. Als jij door de ene deur gaat, gaat je huisgenoot door de andere deur. Je kunt hem daar horen rommelen, maar als jij daar naar binnen gaat, gaat hij naar binnen waar jij net was en is hij in die kamer aan het rommelen. Zo leven wij ons leven, met de dood als naaste buur. De dag waarop we hem bij de deur tegenkomen, is het voorbij. Het vernuftige eraan is dat we nooit kunnen weten wanneer dat zal zijn, alleen dat het vroeg of laat zal gebeuren. Dat wil zeggen, als we willen, kunnen we het lot natuurlijk in eigen hand nemen en de ontmoeting uitlokken.

Dat is wat ik van plan ben te doen.

Uit de toon van het weinige dat ik nu geschreven heb, klinkt het alsof dit iets is wat gemakkelijk en vrijblijvend voor me is – een flat, een ontmoeting met een huisgenoot – maar het gemak zit in de taal, niet in mij. Als ik kon verwoorden wat ik voel terwijl ik hier zit – de wanhoop die mij dag en nacht verscheurt, het bodemloze donker – dan zou je het begrijpen, maar dat kan ik niet, want in de taal zelf ligt hoop, in de taal zelf is er licht. De nacht, die is zonder taal. En de taal richt zich altijd tot iemand anders. Eenzaamheid in taal overbrengen is daarom onmogelijk. Waar eenzaamheid is, is geen taal, waar taal is, is geen eenzaamheid.

Ik ben dus met andere woorden ‘eenzaam’. En ik ga mezelf van het leven ‘beroven’.

Maar eerst ga ik dit schrijven. De komende maanden zal ik elke dag wakker worden in de kamer daar boven, naar beneden komen, koffiezetten en hier gaan zitten, aan het bureau voor het raam, en uitkijken over het haventje, met daar weer achter de zee – deze tijd van het jaar meestal donker en grijs – koffiedrinken, roken en dit verhaal schrijven tot het af is. Ik weet niet precies waarom. Misschien heeft het ermee te maken dat

alles wat er gebeurt gewoon in het niets verdwijnt, en dat dat de gebeurtenissen in zekere zin betekenisloos maakt? Dat ze zich zonder enig nut afspelen? Als je ze opschrijft, bestaan ze tenminste ergens. Het kan me niet schelen wie eventueel zal lezen wat ik schrijf. Misschien ben jij het, Emil, omdat het jouw huis is dat ik deze weken stiekem leen. Als dat zo is, hoop ik dat je me kunt vergeven – hopelijk heb ik eraan gedacht om op te ruimen en schoon te maken, zodat je het huis in betere staat zult aantreffen dan waarin je het hebt achtergelaten. Misschien ben jij het, Jelena – in dat geval hoeft je niet verder te lezen: je weet wat er gaat komen. Misschien ben jij het, die bij de plaatselijke politie werkt en het huis doorzoekt nadat jullie mijn dode lichaam hebben gevonden, dat ergens in de buurt is aangespoeld. Of drijvend op zee, ontdekt door een visser of de bemanning van een van de grote vrachtschepen die hier langs de kust op en neer varen, en die ik elke dag door de ramen zie. Ik weet het niet en het kan me ook niet schelen. Ik schrijf dit voor mezelf. Of nou ja, ‘mezelf’... Dat ene woord dat alles zou moeten omvatten wat we zijn geweest, alles wat we zijn en alles wat we nog zullen worden. Op dit moment, terwijl ik hier zit, ben ik slechts een fractie van dat alles, misschien maar een paar duizendste delen, terwijl de rest, de hele boel, ligt opgeslagen in mijn cellen. Een deel ervan kan ik zelf activeren, dat heet ‘herinneren’, terwijl het meeste komt en gaat wanneer het wil. Zo is het voor iedereen, waarschijnlijk ook voor katten en honden. Als levende wezens zijn ze superieur aan ons – niet alleen zijn veel van hun zintuigen beter ontwikkeld dan de onze, ze hebben bovendien de evolutionaire meesterzet gedaan om de ontwikkeling van hun bewustzijn te stoppen bij het besef: *ik ben hier*, en ze zijn niet verdergegaan, zoals wij helaas wel hebben gedaan, met de vraag: *waarom?*

Dit wordt procrastinatie genoemd. Ik wil niet denken, ik wil niet weten, ik wil niet begrijpen. Maar ik moet wel. Toch?

Ja.

Ik wil niet schrijven over wat mij is overkomen. Maar ik wil ook niet sterven voordat ik dat heb gedaan.

Dus waar zal ik beginnen?

Misschien bij het begin?

*

De allereerste keer dat ik de naam Christopher Marlowe tegenkwam, was in augustus 1985, die zomer waarin ik naar Londen verhuisde om fotografie te gaan studeren aan een kunstacademie, waaraan ik tot mijn verrassing was toegelaten. Ik wist nagenoeg niets over de Engelse cultuur, behalve als het ging om muziek, dus een van de eerste dingen die ik deed was naar Foyles gaan, de grote, oude boekhandel aan Charing Cross Road, waar ik tien Britse hedendaagse romans in paperback kocht en daarnaast het verzamelde werk van Shakespeare, evenals een boek over creativiteit. Ik begon met Shakespeare, maar zijn toneelstukken bleken zo goed als ondoorgrondelijk te zijn, dus ging ik een paar dagen later terug naar Foyles en kocht een biografie over de man en een boek over de tijd waarin hij leefde, om te kijken of die ze toegankelijker zouden maken. Ik stopte de boeken in mijn rugtas en liep de wijk in waarvan ik nu weet dat het Bloomsbury is, en verder naar Camden Town, waar ik buiten bij een pub ging zitten, een biertje kocht en willekeurig door de biografie begon te bladeren. Op hetzelfde moment dat ik de naam Christopher Marlowe voor het eerst las, keek ik op en zag een enorme bestelbus waar met groene letters op wit geschreven stond MARLOWE VERHUIZINGEN. Alsof dat nog niet genoeg was, las ik vlak daarna dat deze Marlowe vermoord was in Deptford – dezelfde wijk waar ik een paar dagen eerder naartoe was verhuisd... Allemaal tekenen, maar ik negeerde ze. Ik sloeg het boek dicht, stopte het in mijn rugzak en slenterde verder richting het noorden in deze gigantische metropool waar ik neergestreken was.

De lessen zouden pas drie weken later beginnen en ik kende niemand, dus kocht ik een fiets en begon de buurt te verkennen, terwijl ik tegelijkertijd stapels foto's nam, voortdurend onzeker of ik het niveau van de academie wel aankon. De kamer die ik huurde was klein en er stonden weinig meubels – een slaapbank en een bureau en een boekenkast – dus ik bracht er zo min mogelijk tijd door. De buurt was ook niet bepaald gezellig – het gebied langs de rivier was industrieel en vervallen, vol verlaten gebouwen, fabrieksschoorstenen, kapotte ramen, hopen bakstenen en hout van gebouwen die waren gesloopt zonder dat er nieuwe waren gekomen. Hier en daar hobbelende vrachtauto's en schroothandelaren, en waar de begroeiing wat groen toevoegde aan het verder kleurloze geheel, lag ook altijd afval. De winkels langs de straten verderop waren armetierig en verkochten de meest uiteenlopende waren – van het soort waarvan

ik me voorstelde dat ze in de jaren zestig thuishoorden, maar die ikzelf nog nooit had gezien – sommige met een bord boven de deur dat afkomstig leek uit de vorige eeuw, op zijn minst uit de jaren twintig of dertig. Cafés met handgeschreven posters en gehaakte gordijnen voor de ramen, een bakker, een slager waar het personeel witte schorten met bloedvlekken droeg. Te midden van deze ouderwetsheid lag een stoere platenzaak, klein, maar met goed spul, Solid Cut heette hij, en ik heb er in die eerste weken flink wat ponden uitgegeven. Er waren ook een paar winkels uit andere landen, ik gokte Afrika – een ervan verkocht pruiken en vlechten en kleurrijke lappen stof, en ik nam er van buitenaf foto's van. Eigenlijk had ik wel naar binnen willen gaan om daar foto's te maken, maar ik zag ervan af – ik wist nog niet hoe de dingen hier precies werkten.

's Avonds ging ik naar pubs in de buurt, daar was geen gebrek aan, en dronk bier en zat te lezen. Ze stonden allemaal blauw van de rook, met interieurs uit vervlogen tijden. De mensen lachten er meer dan ik van thuis gewend was en degenen die er werkten, noemden de klanten 'love'. Van het Engeland dat ik kende uit de *NME* en *Sounds* was hier weinig te bespeuren – af en toe liep er een gozer in een lange jas met cool kapsel voorbij, hier en daar zaten er een stel goths in een pub en soms draaiden ze The Jam, U2 of The Alarm – ik hoorde eens 'Into the Valley' van Skids, en een andere keer 'Teenage Kicks' van The Undertones – maar dat had ongetwijfeld met dit stadsdeel te maken, want in Camden en Soho hing een heel andere sfeer.

Het is vreemd hoe dat gaat: een paar avonden op rij op dezelfde plek, en je begint mensen te herkennen. Iemand knikt misschien naar je, je raakt aan de praat, en als dat vaker gebeurt, ben je opeens vrienden – misschien zelfs voor het leven – zonder dat er ooit iets is afgesproken of besloten. Hans, een Nederlandse kunstenaar die tien jaar ouder was dan ik, ontmoette ik in die tijd op die manier. Ik begreep al snel dat hij niet de enige kunstenaar in de buurt was; het was er zo armoedig dat mensen het zich konden veroorloven er niet alleen een atelier te huren, maar er ook te wonen. Er waren veel drugs in omloop, tenminste vergeleken met wat ik gewend was, en talrijke dromen die op niets uitliepen of drastisch werden ingedamd. Zelfs de grootste en sterkste wil kon in de loop van een paar jaar afgeslepen worden tot er bijna niets van over was. Waardoor? zou je je kunnen afvragen. Welke krachten waren sterk genoeg om een mensenle-

ven af te breken? De biologische kant van de zaak is eenvoudig, het fysieke verval begint als we in de twintig zijn, dat proces tikt voor ons allemaal gewoon door. Maar de psychologische erosie, door wat wordt die aangestuurd? Het lot, natuurlijk. Al die duizenden toevalligheden die je precies daarheen voeren, naar precies die mensen waar je dromen, je wil en je vaardigheden in aanraking komen met wat daar is. Daarom zal kunstmatige intelligentie nooit kunnen denken zoals wij. Ook al zijn de machines zelflerend en veranderen ze door ervaring, hun parameters blijven rationeel – waardoor ze per definitie en voor altijd buitengesloten blijven van de diepe, trage lagen van de werkelijkheid waarin het lot zich roert, en als gevolg ook altijd buiten ons zullen staan. Zelfs iets simpels als het bedenken van een willekeurig getal bleek moeilijk voor de machines, want wat je ook deed, er zat altijd een programma achter dat het algoritme bepaalde en de willekeur tenietdeed. De oplossing was om de machines te verbinden met chaotische systemen in de natuur en de selectie te laten leiden door wat daar gebeurde. Maar de kwestie van toeval en lot ziet er anders en aanzienlijk complexer uit voor kunstmatige intelligenties, want in het menselijke bestaan is het toevallige niet zelden geladen met betekenis, buiten onze controle en vaak ook buiten ons begrip. Waarom zouden we die machines toegang geven tot iets waarvan we zelf niet weten wat of waar het is?

Nu klink ik als Hans. Machines die praten en interactie hebben met de wereld, dat was zijn gebied. Daar wist ik natuurlijk niets van af, die eerste keer dat we elkaar spraken. En ook hij kon er nauwelijks iets van hebben geweten – in de nazomer van 1985 waren denkende machines nog slechts een wilde fantasie. Maar met zijn ideeën bevond hij zich daar al, op het snijpunt tussen biologie en technologie.

Ik had hem eerder die week al eens opgemerkt: een lange, magere man met een grote bos haar van onbestemde kleur, een vierkante kin en smalle ogen, gekleed in een verwassen spijkerbroek met te korte pijpen, die ooit zwart moest zijn geweest, en een dunne, zelfgebreide blauwe trui met een groen patroon. Hij was een kop groter dan alle anderen die er waren, dat zal wel de reden zijn dat hij me opviel, maar ook omdat hij zo luidruchtig aan het biljarten was met zijn vrienden, die aanzienlijk stiller waren, en zo achteloos in zijn bewegingen. Ik vermoedde dat hij dronken was en zijn vrienden niet. Hij zag er ook een beetje dom uit. Die avond was ik een

van de Engelse romans aan het lezen die ik had gekocht, toen een stem voor me plotseling zei: ‘Ben je hier net komen wonen?’

Ik keek op en daar stond die lange slungel.

‘Hoezo denk je dat?’

‘Toeristen komen hier nooit. En je kunt ook niet bij iemand op bezoek zijn, dan zou je hier niet in je eentje zitten lezen. En ik heb je hier niet eerder gezien. Dus blijft er eigenlijk maar één optie over. Waar kom je vandaan?’

‘Noorwegen.’

‘Echt waar? Ben je geïnteresseerd in schaatsen?’

Toen ik geen nee zei, maar gewoon mijn schouders ophaalde, vroeg hij of hij een biertje voor me kon kopen. Normaal gesproken zou ik deze situatie hebben vermeden, het was niet mijn stijl om met vreemden te gaan zitten kletsen, maar nu had ik al een paar dagen met niemand gepraat en ik had wel genoeg van het lezen, dus het kon vast geen kwaad, en even later zat hij aan mijn tafel met beide handen, die enorm groot waren, rond een glas bier en verhoorde me over mijn kennis van Noorse schaatsers. Als kind had ik talloze winterochtenden met mijn vader voor de tv gezeten en naar schaatswedstrijden gekeken, maar het zou overdreven zijn om te zeggen dat ze me waren bijgebleven. Natuurlijk kende ik de vier S'en, maar ik kon me nu nog maar de namen van twee van hen herinneren – Sten Stensen en Kay Stenshemmet.

‘Wat bijzonder dat je je nu juist Stensen herinnert,’ zei hij. ‘Hij was eigenlijk de onopvallendste, en als langeafstandsspecialist won hij bijna geen allroundkampioenschappen meer nadat de anderen waren doorgebroken. Ben jij zo iemand die altijd voor de underdog is?’

‘Ik ben meestal voor niemand.’

‘De andere twee zijn Jan Egil Storholt en Amund Sjøbrend. Sjøbrend is interessant. Hij wordt altijd onderschat. Hij had een geweldige techniek, veel beter dan de anderen. Zijn hoeken waren bijna perfect, niemand reed bochten zoals hij, zijn timing was altijd briljant. Maar hij won niet zoveel. Waarom niet, als zijn techniek zo fantastisch was als ik beweert?’

Hij keek me met een doordringende blik aan.

‘Ik zou het niet weten,’ zei ik zo ongeïnteresseerd mogelijk, in de hoop dat het hem wat zou afremmen.

‘Hij had pech. Sommige mensen hebben dat meer dan anderen, gek genoeg.’

‘Ja,’ zei ik, terwijl ik een lange slok nam van het bier dat hij voor me op tafel had gezet. Dat was gratis, maar ik leek er nu ineens een hoge prijs voor te betalen.

‘Alle buitensporten hebben elementen van onvoorspelbaarheid, vooral wintersporten. Het is een kwestie van toeval of het sneeuwt wanneer je aan een afdaling bezig bent, of dat je helder zicht hebt. Bij het schaatsen is niet alleen het weer veranderlijk, maar ook de kwaliteit van het ijs. Maar daar komt nu een einde aan. Op dit moment zijn ze thuis een overdekte ijsbaan aan het bouwen. Die moet volgend jaar opengaan. Dat zal een revolutie teweegbrengen in de sport. En dan begint het interessant te worden.’

Hij pauzeerde even, waarschijnlijk in de hoop dat ik zou vragen waarom.

‘Ik vind schaatsen nogal eentonig en saai,’ zei ik. ‘Het is de hele tijd hetzelfde.’

‘Precies!’ zei hij. ‘En nu wordt het dus nog meer hetzelfde. Je moet schaatsen zien als een gesloten systeem, waarbij het ijs, de baan, de schaatsen, de schaatsers en de natuurkundige wetten de parameters zijn. In het verleden waren de baan en de schaatsers de constante factoren, en de natuurkundige wetten staan vast, terwijl het ijs en het weer onzeker en veranderlijk bleven. Maar zodra de sport naar binnen verhuist, worden ook die factoren beheersbaar en ontstaat er een vrijwel optimale manier om het schaatsen te benaderen – stel je een robotschaatser voor, die alle bochten optimaal rijdt, met een perfecte balans tussen snelheid, gewicht en middelpuntvliedende kracht. De enige onzekere factor die overblijft, is de schaatser. Hij is overgeleverd aan zijn biologische onvoorspelbaarheid. Dat maakt elke race tot een strijd tussen de onvolmaaktheid van de biologie en de potentiële volmaaktheid van het systeem. Maar wat is dat volmaakte voor iets? Wat is het optimale? Waarom bestaat er een punt dat niet overschreden kan worden? Nog interessanter is het misschien dat we machines kunnen bouwen die het optimale kunnen bereiken, terwijl wij dat zelf niet kunnen. Schaatsen toont de strijd, nee, *is* de strijd tussen de mens en de krachten waaraan wij onderhevig zijn. En dat, mijn vriend, is niet eentonig of saai!’

‘Ik zie dat je hier veel over hebt nagedacht,’ zei ik. ‘Er zijn vast niet veel mensen in Londen met wie je over schaatsen kunt praten.’

‘Meer dan je denkt,’ zei hij. ‘Maar niet veel, nee.’

‘Wat doe je hier in de stad dan?’

‘Beetje van dit en een beetje van dat. En jij?’

‘Ik studeer fotografie.’

‘Aha!’ zei hij en begon meteen over fotografie als medium. Hij was niet geïnteresseerd in de beelden zelf, maar in de technologie. Het was een tirade: de woorden volgden elkaar zo snel op dat er geen speld tussen te krijgen was. Toen hij een kwartier later opstond, wist ik niet meer van hem dan dat hij Hans heette, dat hij uit Nederland kwam en dus een theorie had over schaatsen. En een beetje over zijn persoonlijkheid. Dat hij net zo dom was als hij eruitzag, had ik ontkracht. Hij was het type dat graag onderwees, graag voordrachten gaf, graag overkwam als iemand die over de dingen nadacht, en het liefst een beetje onorthodox. Hij vond zichzelf interessanter dan hij in werkelijkheid was – maar dat gold voor bijna iedereen. Kende ik iemand die dacht dat hij niet interessant was?

Nee. Degenen die niet zoveel begrepen, begrepen ook niet dat ze iets niet begrepen, en waren tevreden met het weinige dat ze wel begrepen, wat voor hen alles was. De mens was wijselijk zo ontworpen.

In de weken voordat de lessen begonnen, trof ik Hans nog een paar keer, we groetten elkaar en wisselden een paar woorden, ik had geen zin in een nieuwe voordracht en hij nam ook geen nieuw initiatief, en toen het herfst werd, was hij weg. Het was me niet opgevallen, hij was gewoon een gast met wie ik een keer had gepraat, en school nam al mijn tijd en energie in beslag. Pas toen ik hem weer zag – het moet halverwege december zijn geweest, in dezelfde pub – herinnerde ik me weer dat hij bestond.

‘Hoe gaat het met fotograferen?’ zei hij.

‘Goed.’

‘Mag ik ze zien?’

‘Wat zien?’

‘Jouw foto’s.’

Ik keek hem verbaasd aan. Hij glimlachte even, wreef over zijn kin.

‘Waarom wil je dat?’

Hij haalde zijn schouders op.

‘Ik ben geïnteresseerd in fotografie. Waar heb je ze?’

‘Sommige op school. Sommige thuis.’

‘Zijn ze groot?’

‘Nee, nee.’

‘Kun je niet naar mijn atelier komen en ze meebrengen? Dan kun jij meteen mijn dingen bekijken als je er toch bent.’

‘Jawel,’ zei ik, niet een beetje perplex door alle stappen die hij had overgeslagen. Ik was ook verbaasd dat hij een atelier had en dus een kunstenaar moest zijn – er was niets aan hem wat mijn gedachten in die richting had gestuurd. Maar de vrijdag daarop legde ik een stapel foto’s die ik had uitgekozen voorzichtig in een kartonnen doos, wikkelde er plastic omheen – het plensde buiten – en stopte het pakket in mijn rugzak voordat ik mijn regenkleding en laarzen aantrok en mijn fiets naar beneden sjouwde. Zijn atelier lag op de route naar Peckham, niet meer dan een kwartier fietsen. Het was donker, het stortregende en de hele weg was er veel verkeer. Auto’s die glinsterden in het licht van achteropkomende auto’s, opgewonden getoeter, ronkende motoren, rode achterlichten als lantaarns in een zee van asfalt en duisternis. Het was heerlijk om er gewoon langs te glijden, de regen tegen mijn gezicht te voelen slaan, de geluiden gedempt en onderwaterachtig door de capuchon van mijn regenjas.

Zijn atelier was nogal moeilijk te vinden, had hij gezegd, dus hadden we afgesproken in een café aan de andere kant van het treinstation. Hij moet me door het raam hebben gezien, want hij kwam naar buiten op het moment dat ik mijn fiets op slot wilde zetten.

‘Kristian,’ zei hij. ‘Heb je de foto’s bij je?’

Ik knikte en tikte met mijn hand tegen de rugzak op mijn rug.

‘Zullen we dan maar gaan? Of wil je een kop koffie?’

‘We kunnen wel gaan. Is het ver?’

‘Tien minuten lopen.’

Onderweg vertelde hij me dat hij naar Londen was gekomen toen hij net zo oud was als ik, en dat hij ook ‘fotograaf’ was geweest – hij maakte aanhalingstekens met zijn vingers toen hij dat zei – dat hij hier maar een paar weken had willen blijven, op de bank van een vriend, maar dat hij betoverd was geraakt door de stad – dat waren de woorden die hij gebruikte – en was gebleven.

‘Maak je nog steeds foto’s?’ zei ik, terwijl ik met mijn fiets aan de hand

naast hem liep. Mijn capuchon had ik afgedaan om te kunnen horen wat hij zei, mijn haar was al drijfnat.

Hij schudde zijn hoofd.

‘Wat voor foto’s maakte je dan?’

‘Foto’s.’

‘Je bedoelt “foto’s”,’ zei ik en herhaalde het gebaar dat hij met zijn vingers had gemaakt.

‘Mooi om te zien dat je me begrijpt,’ zei hij en lachte.

Ik had me natuurlijk afgevraagd waarom hij mijn foto’s wilde zien, en wat hij verder van me wilde – we waren immers verre van vrienden, amper bekenden – maar dat hij zelf foto’s had gemaakt en op dezelfde leeftijd als ik naar Londen was gekomen, verklaarde veel. Er moest voor hem ook een gevoel van verbondenheid zitten in het feit dat we allebei buitenlanders waren.

We sloegen een zijweggetje in waar de eindeloze rij stenen huizen werd onderbroken. Om ons heen stonden vervallen fabrieksgebouwen omheind met gaashekwerk, en overal gras en struiken die omhoogschoten waar ze maar ruimte vonden.

‘Hier zijn we dan,’ zei hij na een paar honderd meter, toen we voor een pand stonden dat ooit een autowerkplaats moest zijn geweest. Een metalen garagedeur vol met graffiti, witte, afbladderende muren. Ik wilde mijn fiets op slot zetten, maar hij maakte een afwerend gebaar.

‘Neem maar mee naar binnen.’

Hij draaide aan de korte kant een deur van het slot, deed het licht aan het plafond aan. Het was inderdaad een autowerkplaats. Er zat nog steeds een smerput in het midden van de vloer. Aan de andere kant liep een trap omhoog naar een ruimte met een raam dat uitkeek op de hal, wat waarschijnlijk ooit een kantoor was geweest.

‘Wat is het hier groot,’ zei ik. ‘Is dit allemaal van jou?’

‘Ik ben niet de eigenaar, als je dat bedoelt. Maar ja, ik ben de enige die het gebruikt. Wil je iets drinken?’

‘Ja, jeetje.’

‘Ga ondertussen zitten,’ zei hij en knikte in de richting van wat meubels die langs de muur stonden. Een oude bank, een tafel en een stoel. Ernaast stonden drie emmers op een rij, waarin grote druppels van het plafond naar beneden plopten.

Terwijl hij aan de andere kant van de werkplaats door een deur ging, trok ik mijn regenkleding uit, hing die aan mijn fiets en haalde het pakket met foto's tevoorschijn. Stond ermee in mijn handen toen hij terugkwam met twee flessen en twee glazen, die hij op tafel zette.

'Jij of ik eerst?' zei hij terwijl hij sterkedrank in de glazen schonk. Ik nam aan dat het sterkedrank was, tenminste; de fles had geen etiket.

'Maakt niet uit.'

Hij vulde de alcohol aan met mineraalwater, dat roze was, en overhandigde me een glas. We proostten. De alcoholsmak was sterk en brandde in mijn keel.

'Ik maak het zelf.'

'Echt waar? Zo smaakt het niet.'

'Nee, dat weet ik. Ik heb jarenlang ervaring. Laten we eens zien wat je bij je hebt.'

Ik ging op de bank zitten en verwijderde het plastic, daarna het deksel en het half doorzichtige afdekpapier.

'Je zou denken dat het een relikwie was die je bij je had,' zei hij. 'Zijn je foto's soms heilig voor je?'

'Nee,' zei ik en voelde dat mijn gezicht begon te gloeien. Tot dat moment had het me niet uitgemaakt wat hij wel of niet over de foto's zou zeggen. Nu maakte ik me plotseling zorgen dat hij ze niet mooi zou vinden.

Ik overhandigde hem de stapel.

'Waar is de wc?'

'Door die deur daar,' zei hij en knikte in de richting van de korte muur.

Waarom zou ik me druk maken om wat *hij* ervan vond, dacht ik terwijl ik aan het pissen was. Het toilet was zo klein als een bezemkast en er hing geen handdoek, dus ik trok een lange strook wc-papier af en droogde daar mijn handen mee. Mijn foto's waren goed, en ze zouden niet slechter worden alleen omdat hij dat zei.

Ze lagen op een stapel op de tafel voor hem toen ik weer binnenkwam.

'Ze zijn mooi,' zei hij.

'Ja?'

'Ja. Je bent goed.'

Hij liet het klinken als een belediging. Ik pakte de stapel en begon erdoorheen te bladeren. Ik had foto's genomen van verschillende mensen

op precies dezelfde plekken. Zo zaten er bijvoorbeeld vijf mensen in de stoel in mijn oude flat – Helene, mijn moeder, Filip, Joachim en Elise – vijf mensen die naakt in mijn badkuip lagen, vijf mensen die aan de keukentafel zaten, enzovoort. Ze zaten of lagen op dezelfde manier, droegen zelfs dezelfde kleren, dus alles was hetzelfde, behalve de gezichten. Met deze serie was ik op de kunstacademie aangenomen. Ik legde de foto's met de zijkanten tegen elkaar aan, vouwde ze in het afdekpapier en stopte ze in de doos. De hele tijd keek Hans naar mij.

'Ze zijn mooi,' zei hij weer.

'Maar?'

'Maar ze drukken gewoon een idee uit. Wanneer je het idee doorhebt, blijft er niets van over. De foto's op zich hebben geen waarde. Ze zijn verbonden met dat idee. Niet met de wereld. Je had er net zo goed een zin over kunnen schrijven. "De mensen zien er niet hetzelfde uit, maar leven dezelfde levens", bijvoorbeeld.'

'Dat is niet waar. Het zijn foto's van mensen. Als ze niet met de wereld zijn verbonden, waarmee zijn ze dan verbonden?'

Hij glimlachte zonder verder nog iets te zeggen.

'Wat wilde je mij laten zien?'

'Je bent toch niet boos? Kom, nu gaan we wat drinken. Dan kunnen we daarna in het atelier rondkijken.'

Hij schonk zijn eigen glas bij, dat alweer leeg was. Ik deed nog wat mineraalwater in dat van mij. De sfeer was stijf en ongemakkelijk geworden, maar het leek hem niet te kunnen schelen, hij zat daar in gedachten verzonken op de bank. Zijn vierkante kin stak een klein beetje naar voren, net als bij een zeewolf, wat zijn gezicht iets doms gaf, en ik vroeg me af waarom, welk verband het onderbewuste legde tussen kaken die een beetje uit positie stonden en intelligentie. Toen vroeg ik me af wat voor soort kunstenaar hij was. Tot nog toe had ik geen spoor van iets visueels gezien – niets aan de muren, niet in de werkplaats en niet op de wc. Een groengeverfde vloer, zwarte muren, alles van beton. Misschien was hij een 'kunstenaar'?

Ik moest glimlachen bij de gedachte, en hij veerde ineens op. Nam een flinke slok van zijn drankje, legde zijn handen op zijn knieën, keek me weer aan.

'Ideeën moeten er zijn. Dat is het niet. Maar zelfs ideeën hebben een

fysieke uitdrukking, toch? Niets kan bestaan buiten het fysieke. Jouw foto's zijn fysieke objecten. Je kunt ze vasthouden. En de mensen die je gefotografeerd hebt, zijn fysiek. En de transformatie zelf, van mens tot foto, is een fysiek proces. Lichtfotonen zijn fysiek, ze hebben een gewicht.'

'Maar de ideeën niet.'

'Jawel! Ze *moeten* op een specifieke plaats zijn om te kunnen bestaan. Dat is het hele punt! Alles wat we weten en denken, ligt ergens concreet verankerd. Marxisme of het geloof in het eeuwige leven, het bestaat *fysiek*.'

'In de hersenen, dan?'

'Bijvoorbeeld. Alle gedachten en ideeën en voorstellingen zijn gecoördineerd in de neuronen.'

'Vanzelfsprekend.'

'Is dat vanzelfsprekend? Ja, misschien wel. Maar in jouw foto's zie ik daar niets van terug. Daar is alles opgedeeld. De fotografie op zichzelf, het onderwerp op zichzelf, het idee op zichzelf. Het is prima dat ze niets in beweging zetten, je bent nog maar een beginner, maar dat er geen *wil* is om iets in beweging te zetten, daar zou je over na moeten denken. Anders zou je net zo goed foto's kunnen maken voor een makelaar. Vind je ook niet?'

Ik wist niet wat ik moest zeggen. Er gingen allerlei emoties door me heen – geen ervan was prettig.

'Natuurlijk ben je het er niet mee eens!' zei hij en lachte. 'Je wilt je werk verdedigen, met hand en tand. Maar het ligt niet alleen aan jou. Het is de hele beeldcultuur. Het is *alleen maar* herhaling. Het is *alleen maar* het in stand houden van hetzelfde.'

'Het in stand houden van wat dan?'

'Een ruimte! Een ruimte voor interpretatie! Heb je daar nooit over nagedacht? *Alle* foto's hebben een bepaald perspectief, dat door iemand gekozen is, de fotograaf dus. Wat je dan in de eerste plaats ziet, is de wil. Het is de wil die je ziet. Het is de wil die wordt afgebeeld. Hoe krijg je de wil weg? Daar zou jij, als fotograaf, over na moeten denken. Toch?'

'Ik zou jouw foto's wel graag willen zien.'

Hij lachte opnieuw. Blijkbaar was dit ontzettend komisch.

'Mijn foto's zijn precies zoals jouw foto's! Uiteraard! Maar kom, dan gaan we mijn dingen bekijken.'